

KELERI MANO JAUNYSTĖS METAI VILNIUJE

Pirmoji dalis

VIII skyrius

[...]

Laikai keičiasi, o su jais keičiasi ir visų visuomeninių santykių dvasia. Kvailas tas, kuris to nesupranta, ir tas, kuris norėtų, kad karaliaus Dovydo laikais būtų elgiamasi taip pat, kaip 1848 metais. Arba tas (kaip šiandien yra), kuris šaiposi iš to meto papročių vien todėl, kad jie nepanašūs į mūsų. Nelaimė, kaip tik tokių žmonių ir yra daugiausia, bet tai jų protui niekuomet nedarė ir niekuomet nedarys garbės. Mano jaunystės metais dar tebeklestėjo iš XVIII šimtmečio paveldėtas asistavimo moterims menas. Visų pirma reikėjo būti stipriam, sveikam, raudonskruosčiui ir, jeigu tai įmanoma, gražiam. Atsakinėti į klausimus reikėjo blaiviai, kalbėti gracingai, sąmojingai, būti linksmam, kad kiti nenuobodžiautų. Iki įmantrumo, net perdėtai, reikėjo būti mandagiam kiekvienai damai – ir jaunai, ir senai, ir bjauriai, ir gražiai. Reikėjo žinoti, kaip atsisėsti, kaip laikyti skrybėlę, kaip paimti į ranką šaukštą, kaip iš to šaukšto srėbti sriubą ar kokį kitą skystį, ir, tai darant, nesukelti triukšmo, kaip dabar būna ir kurį valstiečiai vadina srėbimu. Reikėjo žinoti, kaip laikyti peilį ar šakutę prie stalo, kaip naudotis servetėlėmis ir t. t. Šių sąlygų laikais geriau, tiksliau – vadinasi, esi geriau išauklėtas. Tabako smarvės bijojo kaip maro.

Dabar, praėjus daugiau kaip dvidešimčiai metų, atėjo kiti papročiai, ir tai yra šiuolaikinės literatūros ir šiuolaikinių santykių išdava. Reikia pripažinti, kad dabartiniai papročiai vertingesni už mano aprašytuosius. Užtenka, pavyzdžiui, tik prarasti sveikatą ištvirkaujant (tai ir anksčiau pasitaikydavo, tik buvo kitokios pasekmės), vos devyniolikos sulaukus, – išblykšti ir išdžiūti kaip mumijai, sunaikinti jaunystės gėlę vos jai užsimezgas, palaidai girtuokliauti pakampėse ir po bemiegių naktų nuvargusiam įeiti į saloną, pilną moterų, stumdytis visiems į pašones ir kiekvienam paeiliui mindžioti ant kojų, vilkti paskui save visą tabako parduotuvės dvoką, stovėti salės kampe, nieko nesakyti, dūsauti, nuobodžiauti, žiovauti, ramstyti į sienas, duris, langus (kaip anksčiau buvo daroma tik smuklėse), išsidrėbti fotelyje, užkelti koją ant kojos – žodžiu, elgtis visiškai tenkinant prigimties instinktus ir patogumo jausmą, kad šiandien apie tave susidarytų nepaprastai išauklėto žmogaus vaizdą. Kad visi apie tave manytų, jog toks žmogus, taip niekinantis smulkmenas (iš kurių ir susideda mandagumas), yra aukštuomenės žmogus, aukštesnių aistrų ir aukštesnių jausmų žmogus. Tegu visi mano: štai jo širdies liepsna, jo dvasios ugnis, jo siekių kova išdegino, sunaikino, išdžiovino jo kūną. Šiandien jis yra saloninis herojus. Šiandien kaip tik į tokį žvalgosi moterys. Jis gali būti kvailas kaip bato aulak – juo jam geriau! Kas gi gali suprasti, ar jis kvailas, ar protingas, jeigu nieko nekalba. O dūsauti kiekvienas moka ir lengvai to išmoka. Ir tik tuomet, kai tokiu manevru apsvaiginta jaunos moters galvelė arba širdis priartina prie savęs tą idealą, kokia kartais atsiveria baidi šių santykių, šių bandymų tuštuma! Apgaulinga išorė išnyksta. Prieš ją atsiveria nuoga tiesa – iškankintas kūnas, raupų suėstos dvasios jaunuolis, fizinis lavonas, moralinis lavonas arba net blogiau nei lavonas – tikras vilkolakis arba vaiduoklis! Nusiviliama visiškai. Bet ar verta dėl to smerkti viską, kas mus šiandien supa? Ir čia, ir ten buvo ir yra truputis gėrio ir daug blogio. Antra vertus, metai bėga, laikai keičiasi, o mada visuomet karaliauja.

[...]

Pirmoji dalis

IX skyrius

Bet prieš pradėdamas pasakoti toliau, turiu priminti, jog jau kelerius metus nuolatos gyvendamas Vilniuje, mieste, kur ne taip jau daug gyventojų, suprantama, nedaug sutikdavau tokių veidų, kurie bent iš matymo man nebūtų pažįstami, nors žmonės, kuriems tie veidai priklausė, galėjo būti man svetimi. Ne vieną kartą gatvėje susidurdavau ir su vidutinio ūgio, vidutinio amžiaus žmogumi su ant šono pakreipta skrybėle, plačiapečiu, didele, galinga, be kaklo, ant liemens uždėta, tiesiog įspausta, įkalta galva. Jo veidas buvo absoliučiai, tiesiog tobulai negražus, išblyškęs, niūrus, tačiau reikšmingas. Tasai žmogus visais savo judesiais, savo veido išraiška, visa kariška, riteriška savo povyza, regis, tik ir ieškojo akiplėšiškos priežasties su kuo nors susikauti. Visa jo išvaizda bylojo apie karį, bet baisiausia – apie mėgstantį kautis dvikovose, *un bretteur*. Kai tik pamatydavau tą nelaimę lemiantį veidą, visuomet bėgdavau į kitą gatvės pusę ir kažkodėl man niekaip nepasitaikydavo proga pasiaiškinti, kas jis toks yra. Buvau keletą kartų jį matęs ir pas knygininką Zavadzki (visuomet tylų, visuomet atsirėmusį į spintą), bet neatėjo man į galvą jo paklausti.

Juozapo Zavadzki knygnas tada nebuvo panašus į šiuolaikinius Vilniaus ar Varšuvos knygnus, kuriuose nesutiksi gyvo žmogaus¹. Tasai doras ir linksmas, labai apsiskaitęs ir naiviai sąmojingas mozūras džiaugdavosi, kai sutartą valandą pas jį sueidavo rašytojai, literatai, poetai, mokslininkai, menininkai. Galėjai būti tikras, kad tarp dešimtos ir dvyliktos valandos ten pamatysi įdomių žmonių. Vienas ar du fortepijonai, rojaliai ten dažnai patraukdavo ir garbujį Renerą, mažą, kresną, vienaakį, trumpučiais pirštais, barzdota, susivėlusį, o dažnai ir nesiprausęs žmogelį². Jis jau tuomet sąžiningai plūšėjo dieviškuose vynuogynuose – o anuometiniame Vilniuje vyninių buvo galybė! Renerą – ypatingą, dievišką kūrybišką vargoninką, iki kaulų smegenų persisunkusį įkvėptą melodijos ir vis improvizuojantį. Ir tik tuomet jis buvo tikrai didis – žavingasis *capriccio*, už sielos griebiantys motyvai, jau nekalbant apie nepaprastą jo pirštų vikrumą ir jais daromus triukus bei išdaigas. Nepaisant pavardės, Reneras buvo mūsiškis, lenkas, tik fortepijoninis, bet Paganinis, ir tai tuomet, kai niekas net supratimo neturėjo apie šiuolaikinį skambinimą. Erelio skrydžiu jis pralenkė savo muzikinę epochą, ir tai, kas anuomet jam buvo prikišama kaip nuodėmė – tasai begalinis, kartais šurkščiu ir net laukinių akordų turtingumas, šiandien jį būtų iškėlė virš visų kitų muzikantų! Berliozas³ greta Renero – nykštukas, bet tik tuomet, kai improvizuodavo. Mano įsitikinimu, jis tik tada tapdavo didis meistras, kai, pasinėręs į savo genialiąsias mintis, be jokio pasirengimo, tik užmerkęs vienintelę savo akį, tas mintis išliedavo atsisėdęs prie fortepijono. O kai improvizuodavo prie milžiniškų Dominikonų bažnyčios vargonų, jis iš tiesų užburdavo, dusindavo, suspausdavo, atplėsdavo savo klausytoją nuo žemės paviršiaus. Kai jo klausydavome, sumažėdavome savo kūnu ir išaugdavome savo dvasia! Jo pirštai visur ir visada būdavo auksiniai. Išbaigti jo kūriniai nedaug tebuvo verti. Tuo tarpu savųjų improvizacijų niekuomet negalėjo užfiksuoti savo atmintyje.

[...]

¹ Juozapas Zavadzki (Zawadzki, 1778–1838) – garsus Vilniaus leidėjas ir knygyno savininkas, įsikūręs Lietuvoje 1803 metais. 1805 metais perėmė Vilniaus universiteto spaustuvę, sujungė ją su savąja ir įkūrė Zavadzki knygų leidyklą (1805–1939). Vilniaus universitetui leidus, spausdino ir nustatyta kaina pardavinėjo vadovėlius, knygas, kalendorius. 1828 metais neteko spaustuvininko titulo ir turėjo išsikelti iš universiteto patalpų. Turėjo knygynus Vilniuje, Varniuose, Varšuvoje. Zavadzki spaustuvė išleido daugybę leidinių, taip pat lietuviškų. Iš pastarųjų galima paminėti M. Valančiaus *Žemaičių vyskupystę*, L. Ivinskio kalendorius.

² Jonas Reneras (Renner) – 1826 metais muzikos mokytojas Vilniaus universitete. Talentingas muzikas, bet silpnavalis žmogus

³ Hektoras Berliozas (Berlioz, 1803–1869) – prancūzų kompozitorius, dirigentas, prancūzų romantinės muzikos pradininkas.

Zavadzkiego knygynas, jau jeigu apie jį pradėjau kalbėti, anuomet buvo mokslininkų, literatų, aktorių, aštraliežuvių *rendez-vous*⁴ vieta. Jis buvo įsikūręs didžiuliuose mūriniuose universiteto rūmų pusrūsiuose iš Šv. Jono gatvės pusės, nes Zavadzkius buvo privaligijuotas šios aukštosios mokyklos tipografas. Langai, kaip sakoma, buvo sulig grindiniu – *ras de terre*. Pirmojoje didelėje salėje buvo sukauptos lenkiškos knygos ir vadovėliai. Tenai karaliavo jau kelias dešimtis metų Zavadzkių namuose dirbęs tarnas ponas Spakovskis – garbingas žmogelis, jautęs aistrą tik vienam dalykui. O tasai dalykas buvo toks: išėjo kartą knygūkstė, pavadinta *Apie galvijus (O bydle)*. Tą pavadinimą pasigavo kvatokliai – daugybė žmonių, tarp jų ir universiteto vėjaviaikiai. Taigi jie nueina į knygyną ir prašo: „*O bydle*, pone Spakovski!“ Nuskamba taip, tarsi jis pats būtų galvijus. Įgriso seniokui, ir kai tik jam kas nors taip pasakydavo (o tos knygos visiškai nuoširdžiai dažniausiai prašydavo iš kaimo atvažiaavę ūkininkai), jis iš karto pamanydavo, kad iš jo šaiposi, ir buvo pasirengęs knyga arba kuo nors kitu, ką rankoje turėjo, į kaktą vožti – ir iš tikrųjų nustebusį pirkėją iš salės išgrūsdavo.

Antroji, didesnė už pirmąją salė buvo visa užkrauta, perpildyta daugybės užsieninių knygų. Kaip tik čia ir buvo Zavadzkiego sostas. Pačiame salės viduryje be jokios simetrijos stovėjo du, o kartais tik vienas fortepijonas rojalis. Prie lango, už senamadiško rašomojo stalo, t. y. už prekystalio, su plunksna rankoje ir knygomis stovėjo Gastelis – kadaise turtingas pirklys, Reizeriui subankrutavus netekęs viso turto, o dabar Zavadzkiego buhalteris. Tai buvo mielas ir doras, tačiau nelaimingas žmogus. Čia pat, greta Gastelio, už didelio stalo sėdėjo pats Zavadzkius – trumpai kirptais plaukais brunetas, nedidukas, apkūnus, pilvotas, malonaus, patrauklaus veido, garbingos sielos ir puikios, visą laiką pastovios nuotaikos, geraširdis žmogus. Po langais arba prie lauko durų visuomet stovėdavo vienas kuris nors iš visam Vilniui žinomų keistuolių – arba Šurlovskis, arba Krištalevičius, arba abudu drauge. Abu šie niekam nekenksmingi žmonės buvo tiesiog pakvaišę dėl poezijos. Abudu rašė eiles. Tad anais linksmais laikais abudu buvo labai reikalingi. Jeigu tik kuriam nors iš knygyno lankytojų kokia nors proga pavykdavo eksromptu parašyti kokią sąmojingą epigramą, eilėraštuką ar satyrėlę (o tai padarydavo akimirksniu), tuoj pat atiduodavo arba Šurlovskiui, arba Krištalevičiui, kad tie savaip tai pasaulin išleistų kaip savo kūrinis, šie bėgdavo namo, perrašydavo po šimtą kartų ir kaipmat, dar karštomis pėdomis visose biliardinėse, visose vyninėse, smuklėse, visiems praeiviams gatvėje už kelis skatikus išdalindavo. Nepraeidavo nė ketvirtis valandos, kaip visas Vilnius turėdavo smagių pramogų, o kartais ir pamoką. Autoriaus niekas niekuomet neišaiškindavo. Nors šie juokdariai ir buvo pamišę, vis dėlto abudu turėjo tiek padorumo ir garbės, kad nors ir buvo sekami, gąsdinami, o kartais net sumušti (įžeistųjų ar policijos), jie vis nuolat sakydavo, kad patys parašė tas eiles.

Greta Zavadzkiego stalo buvo pakankamai laisvos vietos, bet čia nebuvo jokios kėdės ar staliuko ir kaip tik čia *stante pede*⁵ visą būrį linksmų svečių greitosiomis stačiomis priimdavo. Iš žymesnių, šmaikštumu išsiskiriančių, buvo Šidlovskis (poetas), Kazimieras Kontrimas (diplomatas ir apsukruolis), Liachnickis (mokytas žmogus, demokratas ir magnetizuotojas).

[...]

Apie daugybę kitų žmonių, kurie nuolatos lankėsi Zavadzkiego knygyne, neturiu ką papasakoti, nes jų gerai nepažinojau arba nė pažinti nenorėjau. Abejonių nekelia tik viena – anuomet knygynai, universiteto auditorijos, teatrai, vyninės, cukrainės, smuklės, bilijardinės nuolatos užė, buvo sausakimšos

⁴ Pasimatymas (pranc.).

⁵ Iš karto, iš vietos (lot.).

įvairiausio plauko savaip besilinksminančių žmonių. Tai nebuvo nei *agora*, nei *forum*⁶, bet kas gali nuginčyti, jog ten buvo taip gyva!.. Na, o apie šnipus ten niekas ir supratimo neturėjo.

Šiandien, žiūrėdamas į niūrų, vos ne kasdien verkiantį, rankas nuleidusį Vilnių, niekas negali net įsivaizduoti tos linksmybės, kuri anuomet pagyvindavo visų žmonių veidus. Nuolatos buvo žarstomasi sąmojingais žodeliais, žarstomasi iš visų pusių, neišskiriant nė vieno luomo. Kaip gi čia nepaminėjus dar dviejų žmonių, kurie man šią akimirką iškyla atmintyje?

[...]

Antroji dalis

V skyrius

[...]

Sakysim, „Sanitarinės valdybos inspektorius ir žodžiai „nemokša“, „asilas“ – visų nuomone, reiškė vieną ir tą patį. Tokios buvo tokelės. Toji neapykanta bausmės nusipelnusiems valdininkams ir kenksmingiems monarcho tarnams buvo traktuojama kaip neapykanta valdžiai – galbūt tam tikra prasme tai buvo tiesa, nes akstiną jai atsirasti buvo galima gauti kiekvieną dieną

Antroji neapykantos priežastis buvo būdinga vos ne visam pasauliui. Kariškiai dėl savo blizgesio, dėl munduro, dėl įžūlumo, o galbūt dėl instinktyvaus pojūčio apie jų padėties pavojingumą moterų visuomet yra labiau vertinami už civilinį jaunimą. Ką jau čia kalbėti apie mūsų kraštą, kuriame net įsishaknijo priežodis: „Prie munduro panelės kaip musės.“

Kai tik atsirado kariuomenė (išskyrus lietuvių korpusą, kur beveik visi buvo kolegos ir lenkai), visos to sluoksniu, kuriame šie karininkai galėjo pasirodyti, moterys pametė ankstesnius savo meilužius ir įsikibo į mundurus. Dėl to tarp kariškių ir akademinio jaunimo (kaip jau minėjau, ūsuoto ir apsiginklavusio lazdomis) nuolatos vykdavo barniai, kivirčiai, dvikovos ir mūšiai. Vis dėlto viską kažkaip tarpusavyje užglaistydavo ir vėl būdavo gera ir ramu.

Bet 1822 metais atžygiavo gvardija – Rusijos jaunimo žiedas! Jos karininkai – visi jauni, gražūs, drąsūs, peterburgiškiei, nemūsiškiai, nepaprastai turtingi, išlaidūs, nepaprastai apsitrynę, daug kartų puošnesniais už reguliarios kariuomenės karininkų mundurais – kaip iš dangaus nukritę į pačią aukščiausią provincijos visuomenės sferą. Pats narsiausias Vilniaus liūtas iš karto pajuto, jog jis, palyginti su tokiais grobuonimis, tėra tik menka pelė ir netgi atrodo juokingas pedantas, nes jau pati Vilniaus, to *per eminentiam*⁷ mokyto miesto padėtis jo vyriškai draugijai turėjo suteikti tokį atspalvį. Moterys, kurioms mažai terūpėjo mokslas, perėjo į gvardijos pusę. Keikdavo „maskolius“, tačiau iš tikrųjų kabindavosi jiems ant kaklo. O šie ne tik kad deramai mokėjo pasinaudoti naiviomis dailiosios lyties atstovių aistromis, bet ir laikė tai visiškai natūralia, visiškai kasdieniška, jiems priderama duokle ir net neslėpė tų protekcijų. Iš čia ir pavydas, ir dantų griežimas. Neapykanta buvo abipusė – bet tik tokia, kokią meilužis gali jausti savo varžovui.

Vis dėlto, kai gvardijos karininkai su tam tikra išviršine panieka ėmė žiūrėti į mūsų jaunimą, pastarasis, dar puikiai menantis savo ankstesnes peštynes, kiekviena proga dabar dar daugiau įžeistas, kaipmat griebdavosi kumščiu! Kumščiu! Šito gvardijos karininkai suprasti negalėjo. Ir iš karto pasakysiu, kodėl.

Iki šiol mūsų niekas net neįsivaizduoja, kokį stebuklingą įspūdį ir Peterburge, ir Maskvoje sukelia jau pats žodis „gvardija“. Turtingiausias pilietis, pirklys, civilis valdininkas su didžiausia pagarba, dėkingumu ir džiaugsmu savo dukterį kartu su milijoniniu kraičiu atiduoda už neturtingiausio žmogaus,

⁶ *Agora* (gr.) ir *forum* (lot.) – senovinio miesto centrinė aikštė, kurioje būdavo sudaromos prekybinės sutartys ir sprendžiami visuomeniniai reikalai.

⁷ Nepaprastai (lot.).

jeigu tik jis yra nors ir žemiausio rango gvardijos karininkas. Pamatę einantį gatvėj tokį karininką, prasiskiria už parankių susikabinę bičiuliai ir duoda jam kelią; iš įpročio, įsitikinimo, instinkto įkvėptos pareigos jam nusileidžia visi tie, kurie vilki fraką. Suprantama, toks elgesys visiškai priklauso nuo vietinio nusistatymo. Ir štai rusų gvardija, nuo neatmenamų laikų pratusi prie tokios pagarbos, staiga atsidūrė Vilniuje, tarp žmonių, neturinčių jokio supratimo apie tas jų moralines, jokiuose įstatymuose neužfiksuotas, bet galbūt dėl šios priežasties stipresnes privilegijas. Negalėdama suvokti, kas čia darosi, ji norėjo pasinaudoti tokiu pat kaip ir Rusijoje savo pranašumu, norėjo čia daryti tai, ką panašiomis aplinkybėmis sėkmingai darė ten, bet, o varge, iš karto susikompromitavo! Pavyzdžiui, toks buvo pirmasis atsitikimas, nepaprastai suerzinęs abi puses.

Tūlas Puljanovskis, stiprus ir augalotas vaikas, kuo ramiausio, tykaus, net nuolankaus temperamento jaunuolis, Antakalnyje ėjo susikabinęs už parankių su pora bičiulių; ėjo pasivaikščiodamas, žingsniavo tuomet dar puošniais Vilniaus bulvarais, kurie dabar, įrengus tvirtovę, jau sunaikinti. Užsišnekėjęs su draugais jis, nė nepastebėjęs priešais ateinančio gvardijos karininko, netyčia užkliudė jį alkūne. Karininkas, nepratęs prie tokio elgesio, įsižeidė ir sąmoningai smogė jam į šoną sakydamas: „*Kak ty smiejieš menia tronut?!*“⁸ Puljanovskis, taip netikėtai apšauktas ir apstumdytas, atsisuko ir kad droš jam į snukį, jog ano kiveris⁹ nuskriejo žemyn, o pats karininkas vos išsilaikė ant kojų. Išmuštas iš vėžių tokių vaišių, apie kokias ir svajoti negalėjo, tik tiek surado sveiko proto (tokiomis aplinkybėmis visai nereikalingo), jog pasakė: „Aš – gvardijos kapitonas Pelskis.“ O Puljanovskis su jam būdingu šaltakraujiškumu atsakė: „O aš – kurpius Orlovskis.“ Išsiskyrė. Puljanovskis dingo už kalvų. Bet bulvaruose buvo daugybė žmonių kurie tą įvykį matė. Po ketvirčio valandos apie tai kalbėjo visas miestas. Po valandos, Pelskiui apsiskundus (jau geriau būtų taip nedaręs, o tik pasakęs: „Kvailas duoda, protingas ima“), visi, kurie turėjo Orlovskių pavardę, visi, kurie gyveno Orlovskių namuose, buvo arba suimti, arba tardomi, arba sekami. Net aplink velionio Orlovskio namus dėl to, kad jis tokie pavardę kadais turėjo, buvo išstatyta sargyba. Bet nieko susekti nepavyko. Visi žmonės, dideli ir maži, buvo įsitikinę, kad Puljanovskis, šiurkščiai užkabintas ir nekaltai nuskriaustas, senovišku mūsų papročiu, nepaisant septynių tuo tikslu atliktų tyrimų, tik atkeršijo už įžeidimą, taigi nepaisant skrupulingo tyrimo, nepaisant Puljanovskio noro pačiam save išduoti, niekuomet nepasakė jo pavardės, jo neišdavė. Ir galbūt tai yra pats rečiausias pasaulyje atsitikimas: keliolika tūkstančių žmonių žinojo, kad išdavę gautų kokį nors naudingą daiktą, tačiau tokio išdaviko neatsirado!¹⁰ Kad ir kaip ten būtų, bet taip giliai slepiama paslaptis labai žeidė valdžią! Tai dar buvo senojo užsispyrimo reliktas. Šiandien kunigaikštis paskui grafą, grafas paskui bajorą, bajoras paskui čigoną, čigonas paskui žydą, nieko nepaisydami lėktų lenktyniaudami, kas pirmas praneš teisybę.

Netrukus po šio įvykio savo akimis mačiau, kaip Pranciškų Uzlovskį, didžiausią universiteto flegmatiką, kazino užkabino tūlas Diuklu, taip gat gvardijos kapitonas, bet tas, negalėdamas jam vožti į snukį (nes kazino šeimininkas Jonas Chodzka suturėjo jau smūgiui paruoštą ranką), iškvietė poną Diuklu į dvikovą. Rytojaus dieną Diuklu per savo generolą, kuris nusiuntė pas Uzlovskį savo adjutantą, paliepė pranešti, kad nešaudys niekaip kitaip – tik per penkis žingsnius. Vylėsi, jog Uzlovskiui tai padarys įspūdį, tačiau šis, neperdedu, iš anksto nepasitaręs (nes tai įvyko liudininkų ir adjutanto akyse), išsitraukė iš kišenės nosinę ir pasakė: „Be jokios abejonės, šaudysimės iš dar arčiau – laikydamiesi už šios nosinės galų. Pone kapitone, būkite visiškai ramus.“ Adjutantas, išsigandęs dėl tokio ryžtingumo ir natūralaus šaltakraujiškumo, pranešė apie savo derybas. Tuomet karinė vadovybė informavo rektorių. Rektorius tuoj pat įsakė Uzlovskį suimti. Bet pastarasis jau turėjo parengęs prašymą dėl savo, kaip universiteto

⁸ Kaip tu drįsti mane paliesti (rus.)?

⁹ Kiveris – kareiviška kepurė.

¹⁰ Vilniaus universiteto studento Edvardo Puljanovskio (Puljanowski) incidentas su gvardijos karininku Pelskiu įvyko 1822 metų kovo 4 (16) dieną.

studento, dimisijos ir įteikė jį atvykusiam universiteto tarnautojui. Šitaip pasprukęs nuo universiteto valdžios, atsidūrė policijos valdžioje. Beliko tik jį suimti. Bet tai būtų sukėlę dar didesnę gėdą ir dar didesnę triukšmą! Diuklu atsisakė ką nors daryti teisindamasis, kad laukia atvykstant didžiojo kunigaikščio, kuris vienintelis galėjo duoti leidimą tokiems veiksams. Reikalas užsitęsė, o po to ir visai aprimo. Dvikova neįvyko. Tuo tarpu Pelskis, negalėdamas atkeršyti savo skriaudėjui ir užtušuoti nešlovę, buvo įstumtas į neviltį ir, kaip viešai nešlovę patyręs karininkas, turėjo palikti tarnybą. Mūsų jaunimo ambicijos dar labiau išaugo¹¹.

[...]

Antroji dalis

XIII skyrius

[...]

Maskaradai – tai tokios pramogos ir pasilinksminimai, kuriuose, jeigu tik tam yra atitinkamos sąlygos, pasismaginti gali kiekvieno luomo, kiekvieno amžiaus, bet kokio išsilavinimo žmogus. Pagrindinė sąlyga: miestas neturi būti pernelyg didelis ir bent jau dauguma civilizuotų gyventojų (nors, kaip įprasta, susiskirsčiusių sluoksniais) jeigu ne asmeniškai, tai bent jau iš matymo vieni kitus pažinotų; kad kasdieniniai miesto gandai (didžiuosiuose – išnykstantys kaip lašas jūroje, mažuosiuose – virš paviršiaus iškylantys kaip Luksoro obeliskas) būtų saikingi ir ne vienu ir tuo pačiu metu žinomi visiems gyventojams. Jeigu tik nėra šios sąlygos, visas žavesys dingsta, viskas sugenda. Dėl šios priežasties namuose rengiami maskaradai yra nuobodesni net už šeimyninį teatrą. Antra būtina sąlyga – tai moterų sąmojis. Ir nors, palyginti su vyrais, šio talento tos lyties atstovėms bet kurioje padėtyje niekuomet nestinga, vis dėlto patirtis mane išmokė, kad ne visų tautų moterys geba tam tikram momentui atsikratyti baimės ir ypatingo kuklumo, kuriam dailiąją lytį įpareigoja nustatytos saloninės taisyklės ir mada, kai ji nenešioja kaukės arba, tiksliau, kai yra labiausiai užsimaskavusi, nors jos veidas ir neuždengtas. Pavyzdžiui, Peterburge kaukių baliai iki šių dienų rengiami vien padedant moterų užsieniečių maskaradiniam sąmojui ir taktui. Rusaitė yra baiminga ir kukli, todėl greičiau gali išsiduoti savo veiksmais, bet ne žodžiais.

Vilnius jau vien dėl savo dydžio šiuo požiūriu visiškai, absoliučiai atitiko abi minėtas sąlygas. Vyrai šią pramogą itin vertino, nes joje buvo daug laisvės, kuri atpalaiduodavo nuo anuometiniams salonams būdingo etiketo šaltumo, kausčiusio kiekvieną mūsų žingsnį. Prašom nesijuokti. Vilniaus maskaradai pirmaisiais Aleksandro valdymo metais buvo garsūs visoje Europoje. Juos išgarsino ir tais laikais žinomas maskaradų mėgėjas ir veltėdis Jaroslavas Potockis, Ščensno ir Mnišekaitės sūnus, kuris šio pobūdžio išdaigoms iššvaistė 15 tūkstančių valstiečių. Jis ir privačiuose, ir viešuose maskaraduose visuomet pasirodydavo persirengęs prekeiviu, pasikabinusiu ant kaklo ištaigingą dėžę, kurioje buvo brangių žiedų, briliantinių auskarų, segtukų, sagtelių vėriniams, vėrinių, perlų, koralų, kamelijų, prancūziškų kvėpalų ir kitų brangių niekučių. Kaipmat tarp atskirų grupelių surengdavo loteriją ir išdalindavo laimingiesiems. Vilniuje buvo daug maskaradų, kurie jam kainavo keletą tūkstančių dukatų.

Kiekvieno miesto maskaradai turi tik jam vienam būdingą etiketą ir tik jam būdingus bruožus. Vilniaus maskaradai buvo tokie.

Aukštuomenė suvažiuodavo pusę vienuoliktos arba vienuoliktą, aristokratės ir salonų liūtės – dvyliktą. Paprastai linksmybės trukdavo porą valandų, kartais – iki antros valandos nakties. Visos damos būdavo su kaukėmis. Žemesnės kilmės moterys, norėdamos ganėtinai atsidžiaugti (tiek moterims, tiek vyrams bilietai kainavo vienodai), taip pat su kaukėmis (o kartais viena kita ir be jos) atvykdavo jau devintą

¹¹ Kiti memuaristai taip pat mini šį Pranciškaus Uzlovskio (Uzlowski) incidentą su Rusijos armijos karininku, tačiau pateikia kitą pavardę – Tyzenhauzo (Tyzenhauz), o ne Diuklu (Ducloux).

valandą. Juk reikia atsišokti už savo keturis auksinus. Tiesa, kartais (vis dėlto gana dažnai) – ne už savus. Šios klasės moterys linksmindavosi iki trečios valandos nakties. Dar pusvalandžiu ilgiau linksmindavosi laisvo elgesio moteriškės, jau privalgydintos ir prigrirdytos žemesniojo sluoksnio galantų išgertuvėse. Gero tono vyrai kaukių niekuomet nesidėdavo. Visi kaukėtieji, išskyrus nedažnai pasitaikančius ir paprastai labai sąmojingus pokštininkus arba į meilės intrigas įsivėlusius vyriškius, priklausė jaunų studentų, jaunų juristų stažuotojų, jaunų kanceliarijos tarnautojų klasei: jie buvo laimingi, turėdami galimybę pakartoti Dzevonio (kadaise karaliaus Stanislovo Augusto baletu, o dabar jau žilagalvio, bet energingo universiteto šokių mokytojo) pamokas. O pakartoti jiems reikėjo ant vaškuotų grindų, kurių universitete nebuvo – ten kojoms čižžinėti duodavo valių tik ant paprastų grindų. O juk būtinai tie įgūdžiai buvo reikalingi – kad vėliau aukštuomenės salonuose bent jau ant grindų netektų slidinėti. Nors anuomet tai nebuvo taip būtina. Keli mano kaimynai neseniai mano paties namuose kaip kokie skriestuvai išsiskėtė – taip, kad aš su liokajais turėjau juos palaikyti už parankių, nes dideliame jų žmonių gailėsčiui būtų perplyšę iki pat smakro. Bet, kaip teigia mūsų senieji statutai, „garbingam žmogui tai neturėtų pakenkti“. Nei Pompėjui, nei Cezariui nebuvo žinomos vaškuotos grindys, bet jiems neblogai sekėsi tiek šiame, tiek tikriausiai ir aname pasaulyje.

Visi be išimties maskarade turėdavo vilkėti fraką, bet (o tai baisiausia) galva turėjo būti pridengta. Bet kuriuo atveju tai labai nepatogu, todėl nuo seno visoje Europoje šio papročio buvo atsisakyta. Tokia mada naudinga tik skrybėlių dirbėjams. Skrybėlės trynėsi, maigėsi ir lamdėsi, nors tam atvejui dėvėjome specialiai pagamintas – sulankstomas, vadinamas *chapeau-claque*. Reiktų dar pridurti, kad rankose laikomos skrybėlės norom nenorom užimdavo daug vietos – skaičiuojant žmonių kiekio santykį su salės dydžiu.

Ir damų, ir vyrų pirštinaitės būtinai turėjo būti baltos – norint nuslėpti po kauke esantį asmenį, ant ištiesto delno pirštu rašydavo pirmąsias vardo ir pavardės raides. Geltonos spalvos pirštinaitės tuomet dar nebuvo žinomos. Kaukės, neturėjusios tokių pirštinaičių, jau vien dėl šios priežasties buvo antrarūšės. Nė vienas aukštuomenės vyras ar moteris maskarade nešokdavo – tai būtų buvusi mirtina nuodėmė. Atskiros kaukių grupės, jau kartą įeidavusios su savo būriu į salę, taip neišskiriamai ir laikydamosi. Nedidelę išimtį čia sudarydavo pagyvenusios moterys, kurios leisdavo sau su koku nors vyriškiu aptarti reikalus – paimdavo jam už parankės ir vienu du vaikštinėdavo. Bet jeigu jau kas tokią porą pamatydavo, žinodavo, jog su kauke vaikštinėja sena istorija. Maskarado etiketo požiūriu tai svarbus ir pagirtinas paprotys. Peterburge ir Paryžiuje kaukėtos moterys (tiek panelės, tiek ištekėjusios) čia pat, prie įėjimo, susitarusios dėl valandos ir vietos, kada ir kur turės periodiškai susitikinėti, išsiskiria kas sau, ir kiekviena kaukė atskirai su vyru be jokios priežasties vaikštinėja po vingrias ir gausias kaip Minotauro labirintas (blogiausia, kad buvo įvairių įėjimų ir išėjimų) sales. Tai atveria kelią visokiam sugedimui, nešvarioms meilės intrigoms, o kartais atveda ir prie baisių šeimyninių katastrofų.

Kalbant apie kostiumus, Vilnius retai kada pasižymėdavo kokiomis nors ypatingomis kaukėmis – tai nebuvo madinga. Vilnius, nuostabiai įpratęs prie epigramos, niekuomet neturėjo potraukio karikatūrai, nors čia glaudėsi tūkstančiai originalų. Paryžius ir Londonas būtų galėjęs džiaugtis tokiu lobiu. Lietuvos sostinė, norėdama parodyti sąmojų, pirmenybę atiduodavo eilėraščiui. Tai buvo moralinės universiteto persvaros padarinys – mokiniams labiau patikdavo savo iškalbingumą rodyti liežuviu, o ne afišuoti artistinius sugebėjimus. Po kelerių metų, kai jau burną užčiaupė, į pirmą vietą iškilo karikatūra – jau buvo kiti laikai, kurie vertė tiesą keisti alegorija.

Vilniaus kaukės buvo gražios, kartais net labai prašmatnios, bet svarbiausia – jas buvo sunku atpažinti. Didžiausias dėmesys buvo skiriamas pokalbiui ir sąmojingam pašnekiesiui. Vis dėlto kartais atsitikdavo ir taip, kad kokią nors kaukę ilgus metus prisimindavo. Tokia, pavyzdžiui (tarp daugybės kitų), buvo

Sulistrovskio, maršalkos, vėliau – Minsko gubernatoriaus, autoritetingo, didelės reputacijos, didelio proto, o kartu ir sąmojingo bei linksmo (tokį prancūzai vadina *farceur*) žmogaus kaukė¹².

Kartą maskarado metu į salę įsiriti nuostabi švediška krosnelė, ir nieko daugiau. Ritas ir ritasi vis gilyn į salę. Toje krosnelėje matyti drelės, skoningai pagamintos iš baltos skardos. Virš drelėlių užrašas: „Ir kam tas smalsumas?“ Kai jau kiek visi apžiūrėjo krosnelę iš išorės, protingesniems šovė į galvą pamėginti atverti dureles.

Atidaro. Žvilgteli. Staiga sumišęs trenkia jas ir eina šalin. Klausia jo:

– Ką ten pamatei?

– Et, patys pasižiūrėkite, – ir nueina sau.

Tuomet eina vienas paskui kitą ir žiūri. Ir kiekvienas, vos tik žvilgtelėjęs, kaipmat užtrenkia dureles ir nė nesigiria, ką buvo matęs.

Smalsumas dar labiau didėja!

O toje krosnelėje tūnojo pats Sulistrovskis, tiesiai prieš dureles atstatęs dviem žibintais apšviestą apvaliąją savo kūno dalį, bet ne veidą.

[...]

Anuomet Vilniaus maskaradai man buvo pats didžiausias pasilinksminimų šaltinis – ten aš iš tikrųjų smaginausi ir galbūt dėl šios priežasties tiek daug apie juos *con amore* pasakoju. Vėliau dalyvavau Paryžiaus, Berlyno, Peterburgo, Varšuvos maskaraduose, bet ten visuomet mintimis grįždavau į anuometinį Vilnių. Tiesa, po keliolikos metų, ilgai nesilankęs Lietuvoje ir nuėjęs į vilnišką maskradą, nepaprastai nuobodžiauvau. Bet tai buvo mano, o ne maskarado kaltė. Aš jau nieko ten nepažinojau! O galbūt, kaip sakydavo ponias de Maintenon¹³, *je n'étais plus amusable!*¹⁴ Tik viena ar dvi (ir tai jau pagyvenusios moterys) mane dar intrigavo, norėdamos priminti senus laikus, bet aš jau neturėjau jokio noro tokiems prisiminimams. Juk atšildyti daiktai, išskyrus tik mūsų lietuviškus troškintus kopūstus ir košes, niekam verti. Taisyklė yra viena: jeigu turi mažai pažįstamų, arba, nors ir daug turi pažįstamų, bet ant liežuvio – žaizdą, tai į maskradą eik tik dėlei kokios nors jau iš anksto sutartos meilės intrigos, antraip teks mirtinai nuobodžiauti.

Nepaisant viso rafinuoto mandagumo, nepaisant kiekvienam deramos pagarbos ir atsargumo (viso to, ką aukštuomenės auklėjimas duoda vyrui ir dėl ko jis gyvenime išvengia tūkstančio barnių, kivirčių, dvikovų ir daugelio kitų nemalonumų), vis dėto kartais koks nors likimo vėjas ima ir iškrečia išdaigą. Kartais net ir geriausiai išauklėtas, ramiausias jaunuolis dėl kokios nors avantiūros arba kivirčio atsiduria pavojuje. Nuo to regis, geriausi vaistai būtų tokie: viešose vietose skirtose pasilinksminimams, kuriuose dalyvauja ir damos reikėtų vartoti tik gaivinančius, jokiū būdu ne kūną šildančius gėrimus. Yra vyrų, kurie iš prigimties yra geri ir mieli, bet vos tik šiek tiek išgeria, vos tik šiek tiek apgirsta tuoj pat ima krėsti kvailystes, ieško vaidų ir kaip smala limpa prie žmonių. Rečiau tai pasitaiko tarp žmonių kurie nuolatos gyvena mieste. Dažniausiai taip elgiasi iš kaimo atvykstantys paviešėti į miestą.

Negaliu užmiršti dviejų man nutikusių nuotykių, nors jie ir pasibaigė be didelio skandalo ir didelio atgarsio. Jie rodo, kad dažniausiai (ir vos ne visuomet) storžieviai ir triukšmadariai yra didžiausi bailiai. Vieną tokį nuotykį aš patyriau būtent Vilniaus maskarade. Pradėsiu kiek iš tolo. Kartą, per patį maskarado įkarštį, šnekučiauvau su grupe nuostabių kaukių. Tos grupės globėja buvo ypatingo grožio ir

¹² Kazimieras Sulistrovskis (Sulistrowski, ?–1818) – 1809–1811 metais Vilniaus gubernijos maršalka, 1816–1818 metais Minsko civilinis gubernatorius.

¹³ Franzuaza d'Aubigne de Maintenon – Liudviko XIV žmona.

¹⁴ Nebuvo lengva mane pralinksminti (pranc.).

labai gerai išsilavinusi moteris – išdininkienė Sulistrovskienė, mergautine pavarde – Pšiluskytė¹⁵. Tai buvo nepaprasto žavesio, nepaprasto sąmojo, manierų, o galbūt – ir nepaprasto nuolankumo vyrams moteris. Dama, kurią imperatorius Aleksandras labai vertino ir kurią visuomet, kai viešėdavo Vilniuje, aplankydavo. Greta jos stovėjo keletas jaunučių, dar su geltonais snapeliais dagiliukų – nuostabių panielių, širdelių, kurias savo globon buvo pasikvietusi į maskaradą. Sulistrovskienė jas pati susirinko iš tų panielių namų. Viena iš jų, skubėdama, kad netektų jos laukti karietoje (būtent ta, kuriai aš tariamai merginausi), užmiršo pasiimti antras atsargines baltas pirštinaites – ir išvažiavo tik su tomis, švarutėmis, kurias tuo metu buvo užsimovusi. Kiekvienas, kuris lankosi maskaraduose, žino, kad tokia kviestiniame priėmime, tokioje spūstyje, stumdantis tarp žmonių, ypač trinantis į gelumbinius vyrų frakus ir skrybėles, baltos pirštinaitės jau po pusvalandžio atrodo taip, tarsi kas nors su jomis būtų valęs kaminus. Vilniškėj Miulerių namų salėje galėjo patogiausiai jaustis vos septyniasdešimt žmonių, įskaičiuojant net ir šalutinius kambarius. Jeigu susirinkdavo daugiau žmonių, jau būdavo, labai ankšta, karšta ir tvanku.

[...]

Iš lenkų kalbos vertė Reda Griškaitė

Stanislovas Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje*, Vilnius: Mintis, 1994, p. 154–155, 157–158, 160–161, 168, 238–241, 348–351, 353–354.

¹⁵ S. Moravskis klaidingai nurodė mergautinę Karolinos Pšeuskytės-Sulistrovskienės (Sulistrowska z Przeuskich) pavardę (Przyłuska). K. Sulistrovskienė buvo Aleksandro I dvaro išdininko Juozapo Sulistrovskio žmona, taip pat viena iš daugelio imperatoriaus meilužių. Su Aleksandru I susilaukė sūnaus ir tuo nepaprastai didžiavosi.